

Bukott angyalok

(regényrészlet)

8.

Az nem úgy volt, mondta Lőrincnek, hogy a „nirvána” csak úgy bekopogott az ajtón, és közölte, hogy itt van, s a világ fenyegetően magaslott előtte, mint egy fal, ami olyan magas, hogy lehetetlenség átugorni. A nirvána lassan jön, mint valami daganatos betegség – már itt van, és az ember még nem is tud róla. És sokáig nem tud róla. Valami daganat a testben, apró, mint egy légy vagy hangya, ráadásul betokozódik. Ébren van, de még alszik. Van, akiben egy évtizedig is alszik, a jámbor ember nem tud róla, eszik, üritkezik, vidám, vagy éppen ellenkezőleg, szomorú – szóval ahogy múlnak az évek, úgy keríti hatalmába a nirvána, hogy semmit nem vesz észre. Véletlennek nevezni a baljós jeleket, igazán emberi tulajdonság, és persze hiba. Tocsek a nirvána felé csúszott. Lassan, de végül is visszafordíthatatlanul.

És aztán jött ötvenhat. Egy földrendéssel jött Dunaharasztiiban, már februárban, és a huszadik kongresszussal meg a dunai árvízzel. Tocsek épp akkor került vissza Pozsonyba a kora tavaszi árvíz idején. Szóval valahogy különös módon kezdődött ez az év, nem úgy, mint más évek. Lelkesedés és letargia váltották egymást Tocsek lelkében. Janák még a börtönben volt, szóval a gyötrelém és a kín, meg a megnyugvás és a beletörődés váltakozva telepedett rá, mint a zenit és a nadír. Volt, hogy elhítte, hogy Janák áruló és kém, volt, hogy erős kétségei voltak afelől, hogy valóban kém-e és áruló. Közben lezajlott a szovjet párt huszadik kongresszusa, és lassan megmozdultak a vizek, a jég megvékonyodott és egyre több helyen megrepedezett, és Tocseket újra megkísértette az eszme, újra, ha óvatosan is, de hitt az eszmében, és nem hitt a nirvánában. De azért az már nem úgy volt, mint azelőtt... Újra hitt az ideában, de már nem úgy, mint húszéves korában, hogy a hit és a lényeg egybeesett. Akart hinni az eszmében, és ez az akarás új volt, mert le kellett küzdenie a nem akarást. Ez azelőtt nem volt. Lőrinc nem értette egészen pontosan, hogy mit ért ezalatt, hogy a hit egybeesett a lényeggel. Tocsek csak mosolygott, és összeráncolta a homlokát. Mindig összeráncolta, ha nem tetszett neki valami. „Az az igazság, hogy már nem eléggé hittem az eszmében. Harmincévesen már több a tapasztalata az embernek. Szóval hittem is meg nem is. És itt volt a Janáknak az esete is... Nem igazán volt a meggyőződésem, hogy gazember. Én túlságosan jól ismertem

öt. Egyszerűen lehetetlen volt, hogy gazember legyen... Szóval már csak hinni akartam az eszmében, de a lényeg, az emberi intuíció, ellentmondott neki... Persze a huszadik kongresszus megcsillantotta a reményt. Újra megerősített az ideában. De azt már nem felejtettem el, hogy van egy árnyékosabb része is a dolognak. Ezt húszévesen még nem tudtam.”

És a nyár még alattomosabb volt, valami, ami az ember tehetetlenségére utal. Arra, hogy rossz esetben ki vagy szolgáltatva az elemeknek, s ezen azt értette Tocsek, hogy nem tehetsz ellenük semmit, mert a személyes hatáskörödön túlvannak. Ilyenkor lesz az ember fatalista. A nyáron a kislfia megbetegedett. Egy hónapig lázas volt, pontosabban, hőemelkedése volt, és megvizsgálta három orvos, és hárman háromféle magyarázatot adtak a betegségére – mondhatni úgy, hogy találmra, mert nem tudták a hőemelkedést megmagyarázni. Tocsek legszívesebben szélhámósoknak nevezte volna őket, de ugyanakkor tudta, hogy az orvostudomány bizonyos esetekben csődöt mond. Ez az eset forgott fenn, csak az orvosok szégyellték bevallani, hogy az orvostudomány is tudomány, tehát bizonyos határokon belül nagyszerűen működik – de csak bizonyos határokon belül. Aztán szeptemberre a hőemelkedés elmúlt, anélkül, hogy rájöttek volna a magyarázatára. Tocsek ismét rájött, hogy bizonyos tekintetben tehetetlen, amit jobb híján sorsnak nevezett el. A sors nem az élet, több és kevesebb is annál, a sors, mondhatni, íródik, függetlenül attól, hogy Tocseknek jókedve van-e vagy rosszkedve, őszinte-e vagy hamis, romantikus-e vagy realista. Antinak (a gyerekének) hőemelkedése volt, s nem jött rá az orvostudomány az okára, mert az orvostudomány emberi tudomány és nem isteni. Persze Isten nem létezik, ezt Tocsek is tudta, illetve hát nem egészen, mert Anti hőemelkedésében, ha úgy tetszik, Isten ujját látta, azét az Istenét, aki nem létezik. Juditnak valamivel könnyebb dolga volt. Ő imádkozott. És az ima segített. Az Isten megkönyörült rajta, és elűzte az Anti hőemelkedését. Judit úgy meg volt győződve erről, mint ahogy a fa is bizonyos tömegnyomásra eltörik. Tocsek azonban hoppon maradt. Ha nincs Isten, mert a marxista meggyőzéséből kifolyólag nem lehetett Istenben hinni, akkor mi az oka a csodának, vagy minek nevezze? Hát a sors. De mi az a sors? Csak nem mindenáron Istenhez van köze? Az Istent kidobod az ajtón, s akkor, úgymond, az ablakon jön be? A sors azonos az Istennel, csak erőnek erejével másként nevezzük? A fatalizmus már félig-meddig Isten-hit? Tocsek nem mert belegondolni, mert a belegondolás összezavarta volna a szépen felépített „ideáját”. Mégis arra a következtetésre jutott, hogy a legnagyobb szerencsétlenség és a legveszélyesebb dolog az emberre nézve a független gondolkodás. Egyelőre, hogy úgy mondja, függő akart maradni.

De ötvenhatban először hallgatta meg a Szabad Európa Rádiót. Ez még a tavasszal történt, mivel az egyik ismerősétől megtudta, hogy a rádió ismerteti Hruscsov titkos beszédét. De a zavarástól nem lehetett hallani csak néhány szót és mondattöredéket. Utána kiment a városba. Este volt, még nem nyár, de a tavasz már bimbózott, és úgy járt az ismeretlen emberek között, mintha mindnyájukat elárulná. Izzadt és folyton a zsebkenőjét vette elő, mint aki csurom vizes lett a beszédétől, amit tulajdonképpen nem is hallott. De hát az Isten – a nem létező – lenézett a magasból, és csóválta a fejét. Ejnye, ejnye, mondogatta, hogyan sülyedtél ilyen mélyre? Most már legszívesebben kitérte volna az emlékei közül a mai délutánt, de már nem lehetett. Azonkívül azt is tudta, hogy a mélyre sülyedésnél van még mélyebb is, mintha tőzegen járna és még mélyebben hatolna be a mocsárba.

Igen, különös nyár volt, és még különösebb őszi lett. Vannak pillanatok, amikor fölfordul az egész világ, mint, mondjuk, ötvenhatban, vagy hatvannyolcban, vagy nyolcvankilencben. Tocsek egy pillanatra elhallgatott. Sokat elárult, hogy nem nézett egyenesen

Lőrinc szemébe, pontosabban a szemébe nézett, de nem Lőrincet látta, hanem egy fantomot Lőrinc háta mögött, talán saját magát látta harmincévesen, s ez a fantom oly idegen volt a számára, hogy alig ismerte föl.

– Október megváltoztatott – mondta. – Nem azonnal. De az eszme léket kapott. Ha a hajó léket kap, nem azonnal süllyed el. Emlékszem a Titanic-filmre. A Titanic nekiütközött a jéghegynék, de a bálozók csak egy koccanást éreztek, és a zenészek is tovább játszottak, mintha nem történt volna semmi. A Titanic csak órák múlva süllyedt el.

– Értem. Vagy nem értem. Ezek szerint az ötvenhatos forradalom változtatott meg? De Tocsek intett a fejével, hogy azért ez nem ilyen egyszerű.

– Hát akkor micsoda? – kérdezte némileg ingerülten Lőrinc.

– Nem megy az egyik napról a másikra – figyelmeztette Tocsek. – Az biztos, hogy az ötvenhatos forradalom döntő lökést adott neki. Először ellenforradalomnak gondoltam. De a gondolat más, és a hit is más. A hit pedig az volt, hogy forradalom volt. A hit pedig erősebb, mint a gondolat. Gondolni bármit lehet, szabadon, még azt is, hogy kétszer kettő az bizonyos esetekben öt. De hinni csak egyféleképpen lehet. Szóval ötvenhat megváltoztatott, de ez lassú folyamat volt.

Egy biztos, mármint Tocsek szerint, hiszen Lőrinc nem ellenőrizhette minden kijelentését. Egyébként is gyerek volt még, és nem is ismerte Tocseket. Szóval Tocsek szerint az ellenforradalom szót soha ki nem ejtette. Az ötvenhatos események – ez volt az úgynevezett kompromisszum. Amikor november 4-én másodszor is bejöttek az oroszok, valami végleg megtört benne. Valahogy úgy érezte, hogy valami meghal benne. Már nem hitt az eszmének? Tulajdonképpen eszme és valóság kettévált, de eleinte úgy gondolta, hogy ideiglenesen vált ketté, majd úgyis összeforr? Nem jött be a számítása: a valóság győzött az eszmén. „Bejártam az üzembe, elvégre igazgató lettem volna, vagy micsoda – mondta némi gúnnal. – Elvégeztem a munkám, mint más esetben. De a gondolataim másutt jártak. A meghalás körül jártak, és most ezt szimbolikusan értem, mert persze egészséges voltam, mint a makk. Az eszme haldoklott bennem, ami legalább olyan fontos, mint hogy a vércukroddal vagy a vérnyomásoddal is rendben legyen minden. De a vércukrom és a vérnyomásom rendben is volt, csak az eszme haldoklott. Ültem a fotelomban, és egyszerre az az érzésem támadt, hogy minden hiábavaló volt. Az idea csak idea, semmi több. Aztán mégis megerősítettem magam. Az idea mégiscsak idea. Vagyis küzdeni kell érte. Valami hasznos mégiscsak volt a magyar forradalomban. Már lehetetlen ezerkilencszázötvenhatból ezerkilencszázötvenet csinálni.”

Lőrinc viszont úgy látta, hogy Tocsek ismét illúziókba kapaszkodik. Egyébként ezt Tocsek maga is elismerte. „Egy évtizedig lebegtem a megmondás kényszere és jobb hallgatni, mint fejfel menni a falnak között.” Na persze azt Lőrinc is tudta, sokkal később ő is találkozott ezzel a problémával, és szégyellte bár, de kényelmesebb volt hallgatni és képmutatni, mint vállalni a kellemetlenségeket. Az ötvenhatos orosz beavatkozás alapjaiban ringatta meg a kommunizmus iránt elkötelezett Tocsek magatartását. Persze ez lassan ment, túlságosan lassan... De visszacsinálni nem lehetett. Az eszme haldoklása olyan, mint a rákbetegség. Fékezni lehet, de leállítani már nem sikerül. Ráadásul Janák is kiszabadult, 1960-ban. Majd egy évtized után az első találkozásukra a Luxor-kávéházban került sor. Tocsek bizonytalanná vált, Janák amnesztiája ugyanis váratlanul érte. Az elmúlt majnem tíz év alatt távolra került tőle, mint aki meghalt, vagy évek óta kómában fekszik. És mégis elhatározta, hogy, lesz ami lesz, elmegy a Luxor-beli találkozóra.

Szeptember vége volt, olyan szeptemberé, amely hirtelen, néhány napra, november eleji időt mutatott: Tocseket rákényszerítette, hogy rendesen felöltözzön, s még ballonkabátot és sapkát is fölvegyen. A ballonkabátban és a sapkában úgy nézett ki, mint egy

síedző, aki a Magas-Tátrából véletlenül Pozsonyba keveredett. A Luxor-kávéház az első emeleten volt, kissé túl csicsás a múmárvány asztalaival és a boldog békeidőkből itt maradt pincéireivel, akik sehogy sem passzoltak a múmárvány asztalokhoz. Viszont hatalmas ablakok néztek ki a főútra, melyen két-három percenként villamosok dübörögtek egyrészt az állomás felé, másrészt a külvárosokba. Nos hát, igazi idill volt, egy hétköznap a többi hétköznap között. Később csodálkozott, hogy azonnal fölismerte Janákot, holott alaposan megváltozott. Lefogyott, őszbe csavarodott a haja, és az arcán megjelentek a ráncok, még hozzá egymillió ránc. Janák nem volt jókedvű.

– Semmit sem változtál – mondta. – Legfeljebb egy kicsit kövérebb lettél.

Most mit mondhatott Tocsek? Azt mégsem mondhatta, hogy Janák semmit sem változott. De néhány év múlva, ahogy rendbe tette a dolgokat maga körül, és ugyanúgy néztek fel rá a hajdani ismerősök és barátok (ha ugyan barátságának lehetett nevezni az álszent barátkozást – de mindegy), mint negyvenöt után, az első években. A ráncai is kisimultak, már nem millió, hanem csak egy-két ránc szabdalta az arcát, a legmélyebbek, amelyek a legsötétebb börtönt juttatták eszébe, amikor már úgy tetszett, el lehet feledni az egészet. Egyszer azt mondta:

– A múlt, akarod vagy nem akarod, közbelép. Akkor is, amikor nem számolsz vele. Hiába menekülsz előle, megtalál a föld alatt is.

Hát ezt Tocsek megúsza. De Janák visszatérével sosem tudta, hogy mi a teendő. Föltételezte, hogy őt, Tocseket, nem tartja árulónak, de, talán azt sem felejtí el, hogy szerencsés volt, hogy megúsza börtön nélkül. Janák nem volt bosszúálló, de gyanakvó volt, és a gyanakvás előbb-utóbb bizalmatlanságot szül. Lőrinc, ha nem is tett rá közvetlen utalást, érezte, hogy Janák bizalmatlan iránta. A régi bizalom, a negyvenöt utáni, sosem tért vissza.

A börtön nem házasságkötő terem – mondta egy másik alkalommal.

Tocseknek már az első alkalommal kicsúszott a száján az a kérdés, amelyről tulajdonképpen nem akart beszélni, illetve beszélni akart, csak máskor.

– Megkínoztak? – kérdezte.

Janák ránézett, mint aki nem érti pontosan, hogy milyen kérdésre kell válaszolnia. Jó fél percbe telt, amíg összeszedte magát.

– Miért? Akkor megkönnyebbülnél? – válaszolt élesen, és Tocsek tudta, hogy nagyon elhamarkodta a kérdést. – Megtörtént. Hogy kínoztak-e vagy nem, teljesen mellékes.

– Bocsánat – mondta Tocsek. – Nem akartam bizalmaskodni.

Janák végre elnevette magát.

– Hogy te milyen hülye vagy. Semmit sem változtál – És ezt nem megbocsátóan mondta, hanem egyfajta tudálékossággal és fölénnyel, ami Tocseket kihozta a sodrából. De inkább hallgatott.

Nem lehetett könnyű Janákkal, jegyezte meg Tocsek, inkább megértően mint támadólag. A megértés persze a majdnem tízéves börtönnek szólt. Akárhogy is számította, egy tízéves börtön megváltoztatja az embert, és nemcsak fizikailag, hanem mentalitásában is. Tíz év börtön után hamarabb lesz depressziós az ember, sőt, a depresszió deformálódásba is esik – az ember elfelejtí, hogy biztos talajon áll. Vagy éppen nem fordítva? Aki úgy véli, hogy biztos talajon áll, tulajdonképpen becsapja magát. Az ember úgy megy a börtönbe, mintha a kivégzőosztag előtt állna. Vagy meghal, vagy deformálódik, főleg tíz év után. Tocsek úgy vélte, hogy Janák a deformáció különleges esetét választotta. Ő úgy volt deformált, hogy változatlanul hitt a szebb jövőben, ami a legjobb esetben is gyermek volt. Persze a hatvanas években még sok illúzió keringett a férfi és női agyakban, még úgy tetszett, megváltoztatható a világ, csak erős akarat kell hozzá. Tocsek

is egy pillanatra elhitte ezt, amikor nagy garral és dühvel megpróbálta elkergetni a kétségeit. De ez egyre nehezebben ment neki.

Egyszer, valamikor a hatvanas évek közepén, azt mondta neki Janák: – Mondani bármit szofisztikáltan is lehet. Nem történik semmi, hiszen olyan, mint a füst. Elszáll, nyoma sem marad. De cselekedni az más. S a legtöbbször a cselekvést csupán a másik félreérése okozza. Az ember nem tudja, hogy most nevéssen-e vagy pedig sírjon.

De ezt, sajnos, nem árulta el, hogy hogyan, és főleg, hogy mire gondol. Igen, Tocsek számára maradt a szkepszis, a „gondolkodás lehetséges” és az illúzió között. Nagyon meggyötörték ezek az esztendőik.

9

A politika pedig nem a „gondolkodás lehetséges” és az illúzió közötti választás lehetőségén múltott, ennél sokkal egyszerűbben működött, mondhatni gyakran erkölcstelenül. Tocsek sokban igazat adott arra a kérdésre vonatkozóan, melyet egy filozófus – már elfelejtette a nevét – az erkölcsös erkölcselenségnek nevezett. Gyakran érezte úgy, hogy erkölcsösen cselekszik, a marxista erkölcs nevében, de az erkölcsös cselekedetek összege mégis gyakran cinizmusba, magyarán, erkölcselenségbe fut ki.

Egy alkalommal megosztotta a kétségeit Janákkal, de Janák rövidre zárta a feleletet: – A marxizmusnak semmi köze az erkölcsösséghez. A marxizmus több mint tudomány. A marxizmus világnézet. Ha egyszer marxista a világnézeted, akkor az erkölcs is igazodik a világnézetedhez. Különben erkölcs önmagában nem létezik. Olyan, mint az élet önmagában. Semmit sem ér. Az élet a cselekedetedtől lesz konkrét.

Tocsek nem értette, s inkább hallgatott, jobban mondva, fejbólintásokkal igyekezett megerősíteni azt, amit nem értett.

– Még mindig belekevered a vallást a marxista világnézetedbe – mondta Janák jóindulatúan, de feddően.

– Hát igen. Még fejlődnöm kell – mondta epésen Tocsek, Janák pedig grimaszt vágott.

– Hát igen. Fejlődnöd kell, de nehoggy visszafele fejlődj.

Pedig a hatvanas években megváltozott sok minden. Észrevétlen volt a változás, jobban mondva egy hosszú folyamat volt, amely nem a végcél felé vitt – tudniillik a kommunizmus megértésé felé –, hanem mindenféle kanyarokat vett, úgyhogy könnyű volt eltévedni benne. És ez nemcsak Tocsekre vonatkozott. Janák is olykor eltévedt, bár bizonygatta, hogy az ellenkező irányban halad, hogy azelőtt dogmatikus volt, szemellenzős, a fáktól nem látta az erdőt stb. Az akadémia filozófiatudományi intézetében helyezték el, mondhatni csöndben rehabilitálták, ezt Janák úgy fejezte ki, hogy „megvettek azok, akik hajdanán elárultak”. A csöndes rehabilitáción pedig csöndben röhögött, de kifelé, a párt és kormány felé, meglehetősen hálát mutatott. No – bizonyos kétszínűség jellemezte, és ezt Tocsek annak tudta be, hogy a börtöntapasztalatok után sokkal óvatosabb lett.

Azokban az években (a hatvanas évekről van szó) gyakran találkoztak. Néha-néha ellátogatott Tocsekhez is, és Tocsek néha-néha fölkereste Janák legénylakását, mely sötét volt, hideg volt és valami furcsa szag terjengett a lépcsőházban, olyan, mint a megkőzódött, öreg húsé. Nem szívesen járt ide. A Heyduk utcán, ahol Janák ideiglenesen lakott, éppen a rákkórházzal szemben kapott egy szoba-konyhás lakást, s az ablakai éppen a rákkórházra néztek. „Ha rákom lesz, csak átmegek az utca túlsó felére” – mondta meglehetősen cinikusan és vidáman, mintha sejtette volna, hogy sosem lesz rákja, inkább máshogy pusztul el: infarktuszban vagy agyvérzésben, vagy, mondjuk, elüti egy

teherautó. Szóval a leggyakrabban kocsmában találkoztak, jobban mondva borozóban, ahol le is lehetett ülni. Az titkosrendőr, meg az is, mondta elégedetten, mert a titkosrendőrök kódját már megfejtette: ballonkabátban voltak, újságot olvastak, és a szemük járt, mint a motolla, pedig nagyon igyekeztek szerény újságot olvasónak kinézni. „Már tíz méterről megismerem őket” – mondta, és egy lesújtó grimaszt vágott. Nyugodt volt, mint aki jól ismeri a titkosrendőröket, hiszen volt alkalma bőven elsajátítani a titkosrendőri szavakat és gesztusokat, melyeknek fenyegető éléből mára csak a fenyegetés maradt, ugyanis megváltozott a légkör, s puhább lett az elnyomás. A titkosrendőrök kellemetlenek voltak, mint a svábbogarak, de már nem bántottak senkit sem. Néha a borozói titkosrendőrnek intett is: „Hello, itt vagyok, túléltem a poklot is...”

A hatvanas években ismét közel kerültek egymáshoz, a hatvanas évek Janák számára bizonyos értelemben a csúcs volt: a bölcsességgel kevert iróniának az a csúcra járatása, amely olykor cinizmusnak nézett ki – legalábbis a hívő ember számára. A vallási fanatikusokat és a materialista fanatikusokat egyaránt fölháborította. A hatvanas években Janák a legkevésbé volt álszent, és ezt az emberek többsége nem szívelte. Ugyanakkor nem adta föl az elképzelését, hogy eljön az az idő, amikor egyensúlyba kerül a tapasztalat a valósággal: magyarán egy olyan ideális állapot, amely leginkább a reneszánsz kori emberre volt jellemző. A reneszánsz kor Janák számára a boldog ember kora volt – a rossz nyelvek szerint fogalma sem volt a reneszánsz korról, s csak ábrándozott. De Tocsek nem így gondolta. Az ábrándozás nélkül az élet sivár, mint egy kőszivattyú. Az ábrándozás nélkül az élet már félig halál. Janák viszont az ideáival közelített a reneszánsz kori emberhez, úgymond, a kommunisztikus embert a reneszánsz kor egyenes folytatásának látta – legalábbis a hatvanas években. Hogy tévedett? Tocsek persze a tudata mélyén sejtette, hogy téved, talán ezért ásta el a tudata mélyére. Egyébként is: a hatvanas évek optimizmusa világszerte diadalt aratott, most már úgy mondaná, hogy pirrhuzsi győzelmet, hiszen ami utána következett, maga az összeomlás volt. Egy illúzió vége. De a hatvanas években Janák is, Tocsek is majdnem boldogok voltak azt hívén, hogy ez az illúzió hamarosan valósággá fog válni. Ennek az illúzióknak a kiteljesedése ezerkilencszázhatvannyolc volt. A döntő év, amikor az események váratlan és kiszámíthatatlan fordulatot vettek... De hol volt a reneszánsz ember? Hamarosan kipukkadt, mint egy lufi.

*

Nem úgy indult, mint a nomális évek általában, az újévi koccintáshoz valami éppen betelt várakozás csatlakozott – mondhatni, éppen betelt a pohár, a tisztviselőtől a vasutasig, a nyomorgó utcaseprőtől a híres zeneművészig, mindenki változást várt az újév hajnalán. És ez a változás már január 5-én megérkezett a kommunista párt új vezetőjének személyében. A kommunista párt új vezetője a régi apparátus embere volt, a vasutas vagy a zeneművész eléggé szkeptikusan fogadta, mondhatni némi csalódással. De azért a várakozás mégsem múlt el. Tocseket is és Janákot is feldobták az események, egyrészt mert járatosabbak voltak a politikában, másrészt szinte kiáltott a változás után jóformán az egész ország. Janák pontosan megfogalmazta az események menetét már február végén:

– Az biztos, hogy új erőre kap az eszme. Lehet, hogy katasztrófális az eszme megújítása. Ne feledjük el, hogy új úton járunk, amely lehet, hogy a pokolba visz bennünket.

Tocsek némi aggodalommal kérdezte meg:

– Még nem siettünk el semmit sem. Vagy igen?

– Új úton járunk, ez helyes. Másfelől én nem akarok újra börtönbe kerülni. Azt nem élném túl.

De márciusban és áprilisban az események olyan mértékben magukkal ragadták, hogy azt az illúziót keltették nemcsak Tocsekban, hanem Janákban is, hogy Csehszlovákia írja az új történelmet, az oroszok és az amerikaiak lemaradtak, és csak bosszankodva bámulják. (Pedig ez a legnagyobb önáltatás volt. Bosszankodni ugyan bosszankodtak, de a bámulat helyett az oroszok már májusban készek voltak beavatkozni.) Tocsek is lelkes volt, de a lelkesedését mérsékelte az újabban föllángolt szlovák nacionalizmus, melyről Janák azt mondta: pici ügy, majd lenyugszanak a szlovák nacionalisták. Tocsek erről másként gondolkodott, mint kiderült, mélyebben és reményt vesztesen, de ez már csak három-négy év múlva derült ki, amikor már nem Janák mellett állt, hanem Janákkal szemben.

Hogy milyen a nemzetükhöz való viszonyuk, az előbb Tocseknél derült ki, méghozzá váratlanul, derült égből villámcsapásként. Július közepe volt, hideg volt és rendületlenül esett az eső, Tocsek az utcára sem ment ki, hanem lámpát gyűjtött, és olvasott valami félszemetet, mert az a könyv elsőrangúan megírt, melodramatikus bestseller volt. Az elválása után a Bástya utcában lakott földszinten egy kétszobás lakásban, és ez az utca olyan szűk volt, hogy borult időben kénytelen volt használni a lámpát, ha, mondjuk, nem akart elaludni. Délután három óra körül járt, amikor csöngettek. Meglepődött, mert az elválás után nem járt hozzá senki sem. Kerülték, mint valami bacillushordozót.

Egy ismeretlen asszony állt a kapuban, kendője alól céklavörösre festett haj kandikált ki szemérmetlenül, legalábbis Tocsek első benyomása ez volt. Festi a haját, gondolta meglehetősen becsmérően, és a száját is rúszozza – olyan, mint egy kurva. A nő bemutatkozott. Kálmán húga volt. Kálmáné, aki huszonhárom évvel ezelőtt veszett el örökre. Veszett el? Megölték, mint valami birkát. Meg sok mindenkit megöltek a cseh katonák, mint valami birkákat. Tulajdonképpen ő is kiszemelve volt, és tulajdonképpen Janák mentette meg, máig sem tudja, hogy miért. Kálmán húgának a látogatása mérhetetlenül zavarba hozta. Kálmán mesélt róla, de ez olyan régen volt, egy más világban, amelyhez már semmi köze.

– Beenged? – kérdezte Kálmán húga.

Tocsek szabadkozott, hát hogy a csudába ne engedné be, csak a folyosón sötét van, meg kell gyűjtani a villanyt, és a szobában... hát a szobában egy kis rendetlenség van.

– Milyen szép lakás – mondta Kálmán húga, csak hogy ez a lakás egyáltalán nem volt szép, csúnya volt, mint az ördög előszobája, és sötét volt, akár egy barlangban. Tehát Tocsek arra a következtetésre jutott, hogy a Kálmán húga vagy gúnyolódik, vagy hibbant. Volt valami negédes a hangjában, amitől a hang furcsa gellert kapott, magyarán, nem tudta, hogy most gúnyolódik-e vagy komolyan mondja, amit mondani akar, például a szegénységről, a libákról, amit gyerekkorában minden nap őrzött, a férjéről, akinek megbénult a bal lába, a szomszédasszonyról, akit megöltek, és a postásról, aki olyan gyorsan beszélt, hogy csak minden negyedik szavát lehetett érteni. Szóval elmondta az élete történetét – negédesen – és Tocsek, ha tetszett neki, ha nem, végighallgatta, mert úgysem tehetett volna mást. Kálmánra gondolt, hogy milyen más volt, milyen humorral vette még a háborút is. És hirtelen összeszorult a szíve, mintha a huszonhárom év kinullázódott volna. Huszonhárom év? A tragédia nem ismer évszámokat. Mindegy, hogy két év vagy huszonkét év.

– Mondja, hogy lehet az, hogy egyedül ön úszta meg?

Tocsek ismét zavarba jött, mert nem tudta. Jobban mondva sejtette, de ez annyira abszurd feltételezés volt, hogy jobban tette, hogy hallgatott.

– Sejtelmem sincs róla – válaszolta egy kissé bizonytalanul.

– Értem – mondta Kálmán húga azon a hangon, amit Tocsek nem szeretett.

– Hogy talált ide?

– Nyomoztam – mondta Kálmán húga. – Nem volt könnyű megtalálni, meg egy kis szerencse is kellett hozzá. Az apósom finánc. A fináncok pedig megtalálnak mindenkit.

– Aha... A fináncok...

Aztán a Kálmán húga olyan kérdést tett fel, hogy Tocsek azt hitte, viccel. Azt mondta:

– Szóval elárulta a bajtársait? Különben nem maradt volna életben.

– Miket beszél?

– Jól hallotta.

– Én nem árultam el senkit.

– Akkor hogy maradt életben?

Most magyarázza meg, hogy Janáknak tetszett, mert, isten tudja, meleg volt, vagy legalábbis meleg hajlama volt? Az asszony kiröhögi. Ha pedig azt mondja, hogy nem tudja hogy hogyan maradt életben, még nagyobb gyanúba keveri magát. Érezte, hogy izzad, és az asszony megbizonyosodott arról, hogy igaza van, holott épp az ellenkezője volt az igazság.

– Maga nagyon gonosz ember – állapította meg Kálmán húga. – De ne felejtse, Isten nem bocsátja meg magának. Csak ezt akartam mondani.

Tocsek aznap egész éjjel nem aludt, csak az ablakpárkányon kopogó esőt hallgatta, és rémülten gondolt arra, hogy a szokások nem változnak, minden út a legkönnyebb választ sejteti, mint a vízsugár, amely csak lefelé halad és csak a legkönnyebb úton és irányban. Hogy, tulajdonképpen, úgy került a kivétel közé, hogy máig sem tudja az okát. Kálmán húga tökéletesen félreértette a helyzetet, mert ő a legkönnyebb utat választotta, mint a vízsugár, és lehetetlen volt a tévedését kiigazítani. Tocsek beleélte magát Kálmán húga helyzetébe, és megállapította, hogy hasonló helyzetben ő is úgy cselekedett volna, mert a józan ember józanul cselekszik, és a józan következtetés úgy diktálja, hogy áruló volt, és ezzel megmentette az életét. Holott a helyzet más volt. De ezt nem lehetett bebizonyítani, csak úgy, hogy nem mindent a józan ész határoz meg. Mondjuk az intuíció, de ez már intellektuális szférába tereli az egész gondolatot. Kálmán húga pedig nem volt intellektuális karakter, ő volt az egyszerű ember egyszerű lánya, akinél a józan észnek nincs alternatívája. És, tulajdonképpen, a maga szempontjából, igaza is volt. Hogy tulajdonképpen áruló is volt, de nem úgy, ahogy Kálmán húga gondolta, hanem jóval összetettebben, és jóval közvetettebben. Nem árulta el Kálmánt közvetlenül, de elárulta őt a következő hónapokban és években, amikor az ellenségeinek a nézeteit fokozatosan magáévá tette. Meg kellett hálnia Kálmánnak, hogy Tocsek élve maradjon, és ezt nem tudja Janákra fogni. Akármilyen volt is Janák indítéka, Tocseken múlt, hogy hogyan fog cselekedni. És Tocsek, mi tagadás, gyáván cselekedett. Gyáván, mert az életén múlt a gyávasága. És egy tizennyolc évesnek sokkal fontosabb az élet, mint a gyávaság, mert a gyávaság erkölcsi tulajdonság, és nem érinti az élet-halál dilemmát. (De ez már jóval későbbi megállapítás, mely összemosza a Kálmán húga iránti izgalmakat egy jóval későbbi korszakkal.)

Szóval az az igazság, hogy 1945 nyarán meg kellett volna hálnia – így kívánta az igazság egyik oldala. Milyen jó lett volna... De az igazságnak van egy másik oldala is. És ez is egy igazság, méghozzá olyan, hogy fölülírja az igazság egyik oldalát. Az életben maradás iskolája. Nehéz volt választani, de a második igazság felülmúlta az elsőt – legalábbis tizennyolc éves korban. De hatvan- vagy hetvenéves korban már másképp látja a jövőt? Nem tudta megmondani, legfeljebb a sejtést, hogy az élet nagyjából értelmetlen, mégis, az értelmetlenségén túl az „élni akarás” rendje hajtja, amely a legnagyobb paradoxon. Kálmán húgának látogatása után néhány nappal beszámolt erről Janáknak, és huszonhárom év után megkérdezte tőle, hogy miért nem Kálmán és Zoli és ezer magyar fiú sorsára

juttatta őt? Miért volt kivétel? Janákot meglepte a kérdés, s hirtelen nem is tudott mit felelni. Végül is azt mondta:

– Téged sajnáltalak. Olyan tiszta volt a szemed.

– És másnak nem volt tiszta a szeme? Hiszen ezek tizenhat-tizenhét évesek voltak.

Még nem volt rajtuk a sunyiság.

De Janák csak fölhúzta a szemöldökét.

– De bizony ott volt. Csak a te szemed volt tiszta.

– Marhaság – mondta fölháborodottan Tocsek. – Ne gyere itt a tiszta szemekkel, mert úgysem igaz.

– Hát nem... – ismerte be Janák. – Nem tudom, hogy miért téged választottalak. Ez olyan, mint a hatpontos golyó. Neked hatra jött ki, hát én téged választottalak.

– És engem most az egész csapat árulójának tartanak. Erről is tudnod kellett volna.

– Hülyeség. Vénasszony duma. De kérdezek én is valamit. Mondd csak, ha gyárigazgató voltál Rózsahegyen, téged hányszor keresett meg a titkosrendőrség? Ne mondd, hogy egyszer sem!

Tocsek elbizonytalanodott.

– Párszor.

– És mit csináltak olyankor?

– Terólad nem faggattak.

Janák idegesen elnevette magát.

– Persze. Már én a pályán kívülről szemléltem a játékot. De a többiek? A munkatársaid? A bizalmas barátaid? Őfelőlük sem faggattak?

– Igen. Én is egy voltam az apróbb bűnösök közül.

Janák elégedetten csettintett.

– Na látod – mondta. – Valamennyien bűnösök vagyunk, ki apróbb, ki nagyobb bűnben. – És a legcínikusabban a következő mondat hangzott: – Azok, akik negyvenötben meghaltak, még nem értek rá bűnösnek lenni... Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindenben igazuk volt a katonáknak. De hát a háború az háború, még ha vége is van az öldöklésnek.

Tocsek szerint a valóság a legbonyolultabb dolog a világon, és ezt annak ellenére mondja, hogy a valóság mint olyan, nem is létezik, csak valóságdarabkákról beszélünk, és ezek a valóságdarabkák mindenkinek mást mutatnak, és nem érnek össze egészé. Ha megnézed őket közelebbről, és lilának tetszenek, az nem biztos, hogy lila. Mert Janák megnézi, és zöldnek találja, és megesküszik rá, hogy zöld. Szóval hogy is van ez? Mert Janák azt mondja, hogy az igazság csak egy halom eszme? Hogy valamennyien bűnösök vagyunk, tehát a bűn relativizálódik, mondhatni megszűnik bűn lenni? Ha azok, akik negyvenötben meghaltak, még nem értek rá bűnt elkövetni, az azt jelenti, hogy a bűn úgy tapad az ember kezéhez, mint ahogy az ember megtanul beszélni? De ezek még nem tanulták meg a másikkal beszédet, amit az ember, ha elveszíti a szüzességét, úgyis kénytelen megtanulni? Miféle zöldségeket ad elő Janák mint örök igazságokat? Janák megint csak csóválta a fejét.

– Bűnös, vagy nem bűnös, egyre megy. Tegnap bűnös voltál, ma ártatlan vagy. Ez abszurdum. Ezek csak szóvirágok. A börtönben megtanultam, hogy bűnös vagy ártatlan, tulajdonképpen semmit sem ér. Azt, hogy ezek szóvirágok, és az ember, ha jól megy a dolga, tele van szóvirágokkal. A börtönben megtanulod, hogy a leglényegesebb kérdés az élet vagy a halál dolga. És a szóvirágokon legföljebb mosolyogsz. Megtanultam, hogy a világot, mint abszurdumot, el kell fogadnod, ha nincs eszme mögötte.

Tocsek fölháborodott, holott nem állt szándékában fölháborodni.

– Ennyit ér egy halom ember ártatlan halála? Csak ennyit?

Janák, mint aki nem érti, olyan pillantást vetett rá, hogy csodálkozik, hogy Tocsek nem érti, amit értenie kellene.

– Felejtsd el – mondta inkább aggodalommal, semmint fenyegetően. – Ha még egy kicsit hiszel az eszmében, elfelejted. Az egy más világ volt.

Tocsek viszont más véleményen volt.

– Nem, nem... Ugyanaz a világ volt, mint a mai. Csak én képzeltem azt, hogy egy másik világ jön.

Persze ezt rá lehetett fogni, hogy az elkeseredés szólt Tocsekból, Janák úgy vette, hogy az ismeretlen magyar asszony felizgatta őt, mert árulónak nevezte és bosszút lihegett.

– Jól van – mondta –, túléled. Nem kell mindent mellre szívní. Ez az asszony csak összevissza beszél.

De Tocsekben visszafordíthatatlan folyamatot indított el, s ez a visszafordíthatatlan folyamat megrázta az egész személyiségét, mely nem volt többé bizonyos abban, hogy helyesen, az eszmének megfelelően cselekszik-e. A következő napokban a tudás, az ész, a jog jelentősége megkérdőjeleződött a számára. Jobban mondva: az ész jelentősége kérdőjeleződött meg, és a tudás, a jog, mint egy fokkal alacsonyabb rendű instanciák, bizonytalanná váltak a fölsőbbrendű dolog, az ész bizonytalansága miatt. De túlságosan bonyolult fogalmazás ez így, mondta Tocsek. Holott arról volt csupán szó, hogy nem tudta kiverni a tudatából a huszonhárom évvel ezelőtti eseményeket. Kálmán humorát, és Tibi örökös panaszkodását, mely annak idején az idegeire ment, most pedig majdnem megríkatta. Hirtelen a huszonhárom éves múlt oly módon vált jelenné, mintha csak tegnap történt volna. Múlt és jelen úgy összemosódott, mintha egy tálban összekeverték volna a múltat és a jelent valami habos, keserű masszává, és ezt most, ha tetszik, ha nem, le kell nyelnie. Még radikálisabban: fölült egy időgépre. Az időgép pedig egyirányú volt – csak odavitte, nem vitte vissza. Huszonhárom évig tartott az az utazás, amely végül is ugyanoda a helyre vitte, ahonnan elindult. A huszonhárom év a semmibe ment.

Aztán augusztus 21. Az végképp betett. Éppen hogy elaludt. Még éjszaka volt, amikor földrengésre ébredt, tudniillik az első gondolata az volt, hogy földrengés, mert rezektek az ablakok, és mély moraj hallatszott a vár felől. Rezektek az ablakok, és a moraj nem szűnt meg. Akkor döbbsent rá, hogy valami más történik. Valami iszonyú, nem is tudta megfogalmazni, hogy micsoda... Fölgyújtotta a villanyt, és várt. Nem tudta, mire vár. A moraj egyenletes volt, nem erősödött és nem is csökkent. Eszébe jutott, hogy a huszonhárom év nemcsak hogy a semmibe ment, de az ő élete is a semmit súrolta. Ült az ágy szélén, és reménytelennek tűnt az egész élete.